

ОД КУЛТУРНОТО МИНАТО

УДК 886.6 — 023 (091)

Илија ВЕЛЕВ

ЖИТЕЈНИТЕ СОСТАВИ ЗА ПУСТИНОЖИТЕЛОТ ГАВРИЛ ЛЕСНОВСКИ

Во периодот на XI век по планините околу Злетово се подвизувал пустиножителот Гаврил Лесновски. Неговото строго монашко држење влијаело да се развие подлабока религиозна свест во тој крај. Монашкиот подвиг на овој пустиножител предизвикал благодарност и признание од црквата. Се нагласувало неговото богоугодно дело и се укажувало на примерот како треба да се биде доследен на христијанскиот начин на живеење и колку искушенија треба да се положат за верата. На тој начин црковните достоинственици биле заинтересирани да се воспостави и да се издигне култ кон овој пустиножител. Една од формите за градење и сочувување на култот на Гаврил Лесновски била и книжевната традиција. По примерот на одржување на култ на другите светители се напишале книжевни творби посветени на Гаврил Лесновски. Содржините на службата и житието на овој пустиножител требало да предизвикат восхитно чувство кај читателите и кај слушателите на богослужбените беседи. Тие требало да ја сочуваат традицијата за светителот и да дејствуваат воспитно кај свештенството и верниците.

Култот на Гаврил Лесновски заживеал по неговата смрт, откако биле пронајдени неговите мошти и се сместиле во изградениот (или обновениот) Лесновски манастир. Кон него се организирал култен однос уште во периодот кога тој бил жив. Првите книжевни творби за него биле напишани токму во периодот кога се подигнувал култот и во тој процес тие одиграле значајна улога. Меѓу книжевните истражувачи постои неизедначен однос кон прашањето во кој период настанале првите книжевни творби за пустиножителот Гаврил Лесновски. Оние истражувачи коишто се задржуваат пошироко на култот на Гаврил Лесновски одразен во книжевната традиција сметаат дека првите книжевни творби настанале за време на византиското владеење, меѓу XI и XII век. Други пак истражу-

вачи сметаат дека тие творби настанале во XIV век, кога Лесновскиот манастир прераснал во богат книжевен центар. Во преписот на краткото житие на Гаврил Лесновски, пишувано од монахот Станислав во 1330 година, тие ја гледаат првата книжевна творба за него. Нашите истражувања покажаа дека првата група истражувачи се поблизу до вистината.

Како појдовен елемент на нашето истражување по прашањето за периодот кога настанале првите книжевни творби за овој пустиножител ни послужи запознавањето со историските околности што се одвивале во северните краеве на Македонија. Имено, од втората половина на XI век, северно од Брегалница, во врска со култот на тогаш популарните пустиножители, настанале повеќе житија и црковни песни¹. Во тој период треба да ја бараме и појавата на првите варијанти на житието и службата на Гаврил Лесновски. Овој наш став го поткрепуваме уште со фактот дека под влијание на творбите за пустиножителите, а и од рефлексот на идеологијата што ја негувало еремитското монаштво, кон крајот на XI и во почетокот на XII век се напишале ред апокрифни творби со есхатолошки карактер. Споменатите месни имиња и другите подроbnости во нивните содржини сведочат дека творбите потекнуваат од северните краеве на Македонија². На ова се надоврзува и тврдењето дека во XI и XII век било актуелно пишувањето на зборници со житејна и поучна содржина, а во тој период настанале и првите житија на познатите пустиножители³. Од досега изнесеното заклучуваме дека првите книжевни творби за Гаврил Лесновски настанале во втората половина на XI век, како резултат на воспоставувањето култ на неговата личност и на стекнувањето благопочит на светител. Во прилог на тоа треба да се има предвид и откривањето на неговите мошти, чин којшто во книжевноста се здобил, веројатно, и со посебни похвални воспеви. Таква творба за моштите на Гаврил Лесновски не е откриена досега.

Првото житие на пустиножителот Гаврил Лесновски не е сочувано. Не е откриен ниту препис од некој подоцен период. Далечниот временски интервал оневозможил да се сочува некој препис од којшто ќе ја имавме на увид неговата структура и ќе вршевме споредбени анализи со подоцнежните варијанти. При истражувањето на житејната литература за Гаврил дојдовме до една мошне интересна согледба. Ние от-

¹ Драгутин А. Стефановиќ и Вукашин Станисављевиќ, Преглед југословенске книжевности, књ. I, Београд 1964, 99; Илија Велев, Книжевната работа во Лесновскиот манастир, Литературен збор, бр. 4, Скопје 1984, 43—50.

² Ѓордан Иванов, Българитѣ въ Македония, София 1917, 139.

³ История на българската литература, том I, София 1962, 246 и 248; История на България, том III, София 1982, 97—98.

кривме три варијанти на житејни состави пишувани за овој пустиножител.

Првата варијанта настанала во втората половина на XI век, како што видовме и погоре. Се претпоставува дека неговата содржина ги застапувала социолошко-религиозните и етичките идеи, што се формирале под влијание на црковно — религиозниот и монашко-аскетскиот светоглед⁴. Меѓу другото, тие идеи се спроведувале преку восфалувањето на светителот. Ефектот што се постигал бил задоволувачки за христијанските идеолози. Досега не е познат авторот на житието на Гаврил Лесновски, но претпоставуваме дека тој бил монах од Лесновскиот крај и поседувал висока теолошка образованост и смисла за црковна организираност. Климентина Иванова смета дека првите житија на пустиножителите биле со кратка редакција и од нив подоцна се основале опширните структури⁵. Според тоа, првиот литерарен израз на култот на пустиножителот Гаврил Лесновски бил збиен и се пренел во кратка форма. На идеен план житијата на пустиножителите, меѓу кои и на Гаврил, извршиле влијание кај други монаси тие да заминат во подвижништво, или пак да напишат житија за некои локални светители. Се верува дека српскиот светител Сава ги знаел содржините на житијата на пустиножителите Јован Рилски, Прохор Пчински, Јоаким Осоговски и Гаврил Лесновски и тие директно влијаеле тој да се замонаши и да го состави житието на Немања. Нешто подоцна под истото влијание на нивните житија и монахот Теодосие го составил житието на Петар Коришки⁶.

Втората варијанта на житието на Гаврил Лесновски настанала во периодот на XIII век. Нејзината идентификација ја извршивме според содржината на текстот, каде што се споменува пренесувањето на светите мошти на Гаврил од Лесново во Трново, во црквата св. Апостоли на Трапезица. Датирањето на оваа варијанта го изведовме според сознанието дека чинот на пренесувањето на моштите на пустиножителот се извел во почетокот на XIII век. Во отсуство на пишани извори не може да се назначи прецизно времето кога било составено тоа житие. Ние не ја исклучуваме можноста овој повод да е причината за составување на нова варијанта на житието на Гаврил Лесновски. Останува отворено прашањето, дали тоа житие се напишало во Лесновскиот книжевен центар, или пак настанувањето на истото треба да се поврзе со хагиографската традиција на Трновската книжевна школа. Со оглед на тоа што ова

⁴ Д. Ангелов, Светогледът на господствуващата класа в средновековна България, отразен в житејната литература, Известия на Института за история, 14—15, София 1964, 278.

⁵ Климентина Иванова, Житејната литература. В: Кирило — Методијска енциклопедија, т. 1, А—3, София 1985, 693.

⁶ Милан Кашанин, Српска књижевност у средњем веку, Београд 1975, 113 и 206.

житие го изразува црковниот култски тип и ја величи славата на Лесновскиот манастир, ние сме склони да ја прифатиме констатацијата дека тоа се составило во овој книжевен центар. Истражувачите коишто го поврзуваат ова житие со трновската хагиографска традиција безрезервно го датираат од XIII век. Авторот на втората варијанта на житието не е познат, но во секој случај е важно и тоа што е сочуван препис во еден лесновски ракопис. Овој препис потекнува од 1330 година, а произлегол од раката на монахот Станислав, којшто го напишал во Лесновскиот манастир. Житието има кратка форма и е сместено во прилог за целата година, што се чува денес под број 53 во библиотеката на Архивското одделение при САНУ во Белград. Меѓу истражувачите постои мислење дека краткото житие на Гаврил Лесновски го составил книжевникот Станислав во наведениот период. Ако ваквото тврдење се покаже за вистинито, тогаш ќе настане подместување на периодот кога се составила оваа варијанта за цел еден век. Моштите на пустиножителот не престојувале во Лесновскиот манастир, но и покрај тоа меѓу неговите монаси и меѓу посетителите не престанало почитувањето на светителот. Неговиот култ се славел во манастирот и имал големо почитување. Во интерес на монашкото братство било да се сочува култот кон пустиножителот, зашто неговата популарност одела во прилог на самиот развој на манастирот. Всушност и житието на пустиножителот го изразува култот на манастирот. Познатите историски состојби не тераат да се определиме за констатацијата дека Станислав го препишал или го адаптирал, текстот на ова житие од постара предлошка. Таков став завзема и Јордан Иванов, којшто смета дека на пролошкото житие од 1330 година му претходи предлошка со опширна редакција, што потекнува најмалку од XIII век⁷. Погоре го истакнавме мислењето на Климентина Иванова дека првите житија на пустиножителите биле кратки, а подоцна се воспоставила опширната редакција. Спротивно на нејзиното мислење е тврдењето на Јордан Иванов, дека кратките житија биле составени од опширните редакции. Како пример го наведува и житието на Гаврил⁸. Од наведената констатација на Јордан Иванов не може да се прифати со сигурност податокот дека втората варијанта на житието на Гаврил Лесновски поседувала кратка и опширна редакција. Досега не е откриен препис на житие на пустиножителот со опширна редакција, а тој да датира од периодот меѓу XIII и XV век. Не е познат и подоцнежен препис што одговара на текстуалната структура на втората варијанта на ова житие. Значи ли тоа дека втората варијанта на житието имала само кратка редакција и дека опширната се појавила дури во третата варијанта. Тоа прашање останува исто така отворено.

⁷ Јордан Иванов, Свѣрна Македонија, Софија 1906, 95.

⁸ Исти цитат.

Односот на текстуалните структури меѓу првата и втората варијанта на житието не сме во можност да го проследиме, од причината што не е сочувана содржината на првото житие. Тоа оневозможи да се дознае дали во содржината на втората варијанта на житието се интервенирало со кратење или со додавање на претстави од животот на пустиножителот, или пак само се додала белешката за пренесувањето на светите мошти од Лесново во Трново. Досегашните истражувања идентификуваат два преписа од ова текстуална варијанта: Станиславиот пролог од 1330 година и Ковачевиќевиот пролог од XIV век.

Третата варијанта на житието на Гаврил Лесновски настанала веројатно во втората половина на XVI, или пак евентуално најдоцна во XVII век. При датирањето ја користиме ревизијата на Цветан Грозданов, кој ја направи за податокот присутен во содржината на житието, во врска со припадноста на Злетовската епархија кон Софиската митрополија. Грозданов тврди дека интерпретацијата во опширното житие на Гаврил во врска со Софиската митрополија би водела потекло од втората половина на XVI век, кога нејзината епархија била во ранг на митрополија и во состав да дицезата на Пеќ⁹. Текстуалната структура на оваа варијанта се разликува од содржината на житието во втората. Постојат несогласувања околу некои податоци, а во прв план се забележува различното толкување на прашањето за изградбата на Лесновскиот манастир и за светителот на којшто му бил посветен првобитниот храм. Во втората варијанта среќаваме податок дека пустиножителот Гаврил бил ктитор на Лесновскиот манастир и откако го основал, поставил игумен и создал монашко братство. Според неговата содржина храмот му бил посветен на светителот Архангел Михаил. Во третата варијанта се присутни различни податоци по овие прашања. Имено, пустиножителот се замонашил во Лесновскиот манастир. Манастирот бил изграден во поран период од овој настан. Игуменот на манастирот му дал благослов на Гаврил да замине во подвижништво. Таму се наведува дека пустиножителот бил ктитор на црквата посветена на св. Богородица. Застапеноста на историските настани и личности од периодот на српското и турското владеење со Македонија ја идентификуваат оваа варијанта како посебна. Таа настанала во подоцен период од втората. Не е познат составувачот на ова житие, но е неоспорно дека бил во тек со развојните процеси на житејната литература. Третата варијанта на житието на Гаврил Лесновски е сочувана во повеќе преписи со опширна редакција. Книжевно-историските истражувања не открија досега текст од оваа варијанта што е напишан со крат-

---

⁹ Цветан Грозданов, *Портрети на светителите од Македонија од IX — XVIII век*, Скопје 1983, 161.

ка редакција. Во ракописните пролози од XVI век и наваму не е пронајдено кратко житие на Гаврил Лесновски, дури ни во оние што се пишувани во Лесновскиот книжевен центар. Настанувањето на оваа варијанта може да се поврзе со развојот на дамаскинарската книжевност. Климентина Иванова му посветува големо внимание на овој процес. Според неа, содржините на дамаскините се насочувале кон преработка на старите житејни текстови. Настанала нова структура на дамаскинарско житие¹⁰. Ваква структура има и житието на Гаврил Лесновски од третата варијанта. Во него се потцртани морално-етичките и патриотски идеи. Јазикот на којшто се напишани преписите се доближува до народниот говор. Досегашните истражувања потврдуваат дека содржината на оваа варијанта на житието има влијание и од народните преданија за Гаврил Лесновски. Затоа е оправдана сосема квалификацијата тоа да се нарекува уште и „народно житие“¹¹. Од оваа текстуална варијанта идентификувавме повеќе преписи: Зборник од XVIII век (Софија, ЦИАИ бр. 1188), Максимов зборник од 1847 година (неидентификуван дали е сочуван), Житие на Гаврил Лесновски (однесено во Белград во 1862 година), Зборник на Јоан Христов (Софија, НБ бр. 988), и Зборник од периодот меѓу 1868 и 1884 година (неидентификуван дали е сочуван).

Iliya VELEV

THE HAGIOGRAPHIC COMPOSITIONS ON THE HERMIT GAVRIL LESNOVSKI

S u m m a r y

Due to the expansion of the cult of the hermit Gavril Lesnovski in the Macedonian literary tradition and wider in the South-Slavic one, the higeographic literature had been cherished. Our research work identified three textual variants of the hagiographies on this saint. The result of the research is exposed for the first time in the broader Slavistic literary and it should instigate new researches on this matter.

¹⁰ Климентина Иванова, Житејна литература ... 697.

¹¹ Климентина Иванова, Стара българска литература. Житиешни творби, Софија 1985.